

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2014» атты
IX халықаралық ғылыми конференциясы

IX Международная научная конференция
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2014»

The IX International Scientific Conference for
students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION-2014»

2014 жыл 11 сәуір
11 апреля 2014 года
April 11, 2014

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2014»
атты IX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
IX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2014»**

**PROCEEDINGS
of the IX International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2014»**

2014 жыл 11 сәуір

Астана

УДК 001(063)
ББК 72
Ғ 96

Ғ 96

«Ғылым және білім – 2014» атты студенттер мен жас ғалымдардың IX Халықаралық ғылыми конференциясы = IX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2014» = The IX International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2014».
– Астана: <http://www.eni.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/>, 2014. – 5831 стр.
(қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-610-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001(063)
ББК 72

ISBN 978-9965-31-610-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті, 2014

жанрларындағы, оның ішінде «Қобыланды батыр» жырындағы қолданысымен де айқындалады.

Қолданылған әдебиет

1. Хасенова А. Етістіктің лексика грамматикалық сипаты. – Павлодар, 2010.
2. Қасабек Қ. Бір буынды негізгі түбір салт етістіктер. – Алматы, 1999.
3. Оралбай Н. Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы. – Алматы, 2007.
4. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі (морфология). – Алматы, 1991.
5. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы, 1992.
6. Сыздықова Г.О. Қазақ тіліндегі семантикалық валенттілік. – Астана, 2010.
7. Қазақ грамматикасы. – Астана, 2002.
8. Омарова А.Қ. Құдайберген Жұбанов және қазақ тіліндегі етістік мәселелері. – Алматы, 2000.
9. Әлкебаева Д. Қазақ тілінің прагматистикасы. – Алматы, 2007.
10. Исабеков Д. Бонапарттың үйленуі. – Алматы, 2002.
11. Мағауин М. Шығармалар жинағы, II-том. – Алматы, 2002.
12. Батырлар жыры. – Алматы, 2009.

ӘОЖ 811.512.122'373:[61:001.4]

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ МЕДИЦИНАЛЫҚ ТЕРМИНДЕРДІҢ СИНТЕТИКАЛЫҚ ТӘСІЛ АРҚЫЛЫ ЖАСАЛУЫ

Шымырова Назгүл Тілеухабылқызы

nazikgul@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Филология факультетінің Қазақ тілі мен әдебиеті
мамандығының II курс магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Г.Б.Мамаева, ф.ғ.к., доцент

Тілдік қордағы көптеген сөздер сөзжасам жүйесінің синтетикалық тәсілі арқылы жасалғанын көптеген ғалымдар дәлелдеп келеді. Синтетикалық тәсіл сөзжасамдық тәсілдердің ішіндегі ең белсенді, ең негізгі тәсіл. А. Ысқақов синтетикалық тәсіл арқылы жасалған сөз формаларын категориялық маңыздары мен қызметтеріне қарай сөз жалғастыратын формалар, сөз түрлендіретін формалар және сөз тудыратын формалар деп үш топқа бөледі [2,82]. Терминжасамда синтетикалық тәсілдің сөз тудыратын формалары көптеп қолданылады. Ш.Құрманбайұлы «Термин қор қалыптастыру көздері мен терминжасам жолдары» атты еңбегінде «Қазақ тіліндегі сөзжасамның тәсілдері мен жолдары ішіндегі ең өнімділерінің бірі қосымшалар арқылы сөз жасау тәсілі деп саналады. Сөзжасамның бұл түрін тіл білімінде синтетикалық тәсіл немесе морфологиялық тәсіл деп атайды», - деп термин жасамда қолданылып жүрген 194 сөз тудыратын жұрнақты тізіп көрсетеді [1,101].

Синтетикалық тәсіл арқылы да тілімізде көптеген медициналық терминдер жасалған. Мысалы, айдаршық, айығу, ақсақтық, аналық, бөртпе, вируленттік, гемолиздік, иммундау, сүзек, тершендік, теріскен, ұрықтану. С. Мырзабеков «Қазақ тіліндегі көмекші морфемалардың сөздігінде» әліпби тәртібімен 849 қосымша морфеманы тізіп, олардың мағынасы мен қызметін айқындайтын мысалдар келтіреді [3,4]. Зерттеу барысында ғалым көрсеткен жұрнақтардан медициналық термин жасайтын 44 жұрнақ анықталды. Әрине, бұл жұрнақтар тек медицина терминжасамда ғана емес, басқа да түрлі салада термин жасайтын жұрнақтар. Мысалы:

1) –у: зарарсыздандыру, қызару, бөрту, сарғаю, ісіну, сараптау; 2) –еу: көтеу; 3) –уіш: бүркеуіш. 4) –ыс, –іс: рахаттаныс, үзіліс. 5) –шік, –шық: айдаршық, бөбешік, түйіршік, түймешік, ядрошық; 6) –мыс: тарамыс 7) –тал: сезімтал; 8) –ім, –ым, –м: айналым, иілім,

қондырым, өлім, сезім, сіресім, тістем; 9) –те: білте; 10) –лік/–лық, –тік/–тық, –дік/–дық: кемістік, аққандылық, ақсақтық, алыптық, аналық, антидиурездік, асептикалық, аурушандық, бедеулік, патогендік; 11) –ді/–ды, –ті/–ты: гетерогенді, лимфогенді, массивті; 12) –ынды/–інді/–нды/–нді: жағынды, жасанды, қиынды, кесінді, өсінді, серпімді, сорынды, сығынды, фибринді; 13) –и: қияли; 14) –ақ/–ек: мойнақ, өзек, сүзек, шашақ; 15) –ын/–ін/–н: буын, жауырын, серпін, түйін, тығын; 16) –мақ: бұдырмақ; 17) –іш/–ыш: беріш, құрауыш, шендеуіш; 18) –гек: безгек, мүйізгек; 19) –ыс/–іс: бейімделіс, өзгеріс, қозғалыс, серпіліс, тарылыс, бітеліс, шиеленіс; 20) –ік/–к, –ық/–қ: емізік, еңбек, есірік, жалқық, жарық, қалдық, кекірік, көпіршік, торсылдақ, күйік, қақырық, өлік, селкілдек, сынық, толық, түсік, шірік; 21) –іл/–ыл: діріл, сырыл, тосқауыл; 22) –ел: сүйел; 23) –дек: дірілдек; 24) –шақ/–шек, –шық/–шік: жұтқыншақ, бөлшек, ұяшық, қабыршақ, қапшық, қарашық, қояншық, мишық, науашық; 25) –ар: астар; 26) –гіш/–ғыш, –кіш/–қыш: демегіш, еттілгіш, жапқыш, жиырғыш, кеңейткіш, кергіш, қоздырғыш, қырнағыш, қысқыш, сезгіш, селбестіргіш, талдағыш, таңғыш; 27) –атын/–етін, –йтын/–итін: ауырсынатын, жазылмайтын; 28) –ма/–ме, –па/–пе, –ба/–бе: жолдама, баспа, тартпа, бөртпе, бүрме, демікпе, екпе, жарма, жұқпа, тоғыспа, қайнатпа, қақпа, қаптама, қоспа, құздама, құтырма, қызба, қышыма, нақтама; 29) –ша/–ше: бадамша, жарғақша, жүгенше, жүрекше, кеңірдекше, қуықша, қызылша, ойықша; 30) –қақ: тырысқақ; 31) –бақ/–бек: тізбек; 32) –са/–се: бөксе; 33) –сыз/–сіз: белсіз, бактериясыз, жұлынсыз, қансыз, қатерсіз, қауіпсіз, миелинсіз, сезімсіз, жауапсыз, уытсыз; 34) –ғы/–гі, –қы/–кі: белгі, жылытқы, айдатқы, күйдіргі, құстырғы, тамызғы, түрткі; 35) –ыңқы: басыңқы, батыңқы; 36) –ыр/ір/–р: басыр, қатпар, жатыр; 37) –кен: теріскен; 38) –гер: дәрігер, емдәмгер, шипагер; 39) –кін: өскін; 40) –ген: жетілмеген, түзетілген, шіріген; 41) –хана: автозертхана, аурухана, дәріхана, емхана, зертхана, мейітхана, перзентхана; 42) –лі/–лы: дағдылы, желікпелі, майлы, миллиарды, оңтайлы, сенсорлы, созылмалы, сілемейлі, сірнелі, тамырлы, шипалы; 43) –ші/–шы: дәріханашы, демеуші, емделуші, жәрдемші, қақпашы, қорғаушы, өткінші, сарапшы, тамшы, тасымалдаушы, топшы; 44) –ат: сызат.

Сөзжасамдық жұрнақтардың сөзжасамдық қабілеті бірдей еместігін тілші ғалымдар айта келіп, жұрнақтарды өнімді жұрнақтар және өнімсіз жұрнақтар деп бөледі. Ш. Құрманбайұлы да жоғарыда аталған еңбегінде қазіргі термин шығармашылығында орын алып жүрген кемшіліктердің қатарында терминжасам барысында сөз тудырушы жұрнақтардың орнымен жұмсалмай келе жатқанынын, ғылым мен техниканың, арнаулы салалардың барлығында айналдырған екі-үш жұрнақты пайдаланумен шектелуге болмайтындығын баса айтады [1,119]. Ғалым атап көрсеткен жұрнақтар –ма/–ме (–ба/–бе, –па/–пе), –ыс/–іс/–с, –шы/–ші, –лық/–лік (–дық/–дік, –тық/–тік), –қыш/–кіш, –ғыш/–гіш, –уыш/–уіш, –қы/–кі, –ғы/–гі, –нама. Медициналық терминжасамда да әр жұрнақтың қолданылуы әрқалай. Мысалы, –у (етістіктен тұйық етістік тудырушы жұрнақ), –лық/–лік, –дық/–дік, –тық/–тік (зат есім мен сын есімнен зат есім тудыратын жұрнақ) жұрнақтары өте өнімді жұрнақтар болса, –ды/–ді, –ты/–ті (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ), –ынды/–інді/–нды/–нді (етістіктен зат есім туыратын жұрнақ), –ыс/–іс/–с (етістіктен зат есім туыратын жұрнақ), –ық/–ік/–қ/–к (етістіктен зат есім туыратын жұрнақ), –шақ/–шек, –шық/–шік (зат есімнен зат есім тудыратын жұрнақ. Кішірейту мәнін үстейді), –ғыш/–гіш, –қыш/–кіш (етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ), –ма/–ме, –па/–пе, –ба/–бе (етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ), –ша/–ше (зат есімнен зат есім тудыратын жұрнақ. Кішірейту мәнін үстейді), –сыз/–сіз (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ), –ғы/–гі, –қы/–кі, (етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ), –хана (Иран тілінен енген жұрнақ. «Үй» деген мағынаны білдіреді), –лы/–лі (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ), –шы/–ші (зат есімнен зат есім тудыратын жұрнақ. Адамның кәсібі мен мамандығына қатысты атаулар көп жасалады) өнімді жұрнақтар болып табылады. Өнімсіз жұрнақтар қатарына –и (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ), –гек (етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ), –ақ/–ек (етістіктен және зат есімнен зат есім тудыратын жұрнақ), –ын/–ін/–н (етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ), –мақ (негізінен етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ, алайда бұдырмақ деген терминде сын есімнен зат есім тудырып тұр), –ыш/–іш (етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ), –ыл/–іл (еліктеуіш

сөздерден зат есім тудыратын жұрнақ), –ел (етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ), –дек (зат есімнен зат есім жасайтын жұрнақ), –ар (үстеуден зат есім тудыратын жұрнақ), –атын\–етін, –йтын\–итін (етістіктен сын есім тудыратын жұрнақ), –қақ (негізінен сын есім, кейде зат есім де жасайтын жұрнақ), –бақ (етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ), –се (етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ), –ыңқы (етістіктен сын есім тудыратын жұрнақ), –ыр\–р (етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ), –кен (зат есімнен зат есім тудыратын жұрнақ), –гер (зат есімнен зат есім тудыратын кірме жұрнақ), –кін (етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ), –ген (етістіктен сын есім тудыратын жұрнақ), –ат (етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ) жұрнақтары жатады.

Қорыта айтқанда, тіліміздегі сөзжасам жүйесінің синтетикалық тәсілі медициналық терминжасамда да белсенді қолданылатындығы анықталды. Медициналық терминжасам жүйесі өз алдына жеке дербес сала ретінде сөзжасамдық сипаты мен ерекшеліктеріне қарай жан-жақты қарастырылып, зерттелетін сөзжасам жүйесі.

Қолданылған әдебиет

1. Ш. Құрманбайұлы. Терминкор қалыптастыру көздері мен термин жасам тәсілдері. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. – 237 б.
2. А. Ысқақов. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы, 1991. – 384 б.
3. Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік (авторлар құрамында). – Алматы: Рауан, 2000. – Т. 15: Медицина. – 320 б.
4. С. Мырзабеков «Қазақ тіліндегі көмекші морфемалардың сөздігі» А. 1992 – 43б.